

Őszi avar a kopjafák körül

Majtényi Mihály

Ő, én még találkoztam velük. A régi nemzedékkel.

Azzal az írónemzedékkel, amely a hetvenes-nyolcvanas években született, a századforduló körül kezdett alkotni, amikor még nem volt „vajdasági magyar irodalom” — ez csak a fogalmak változásával született, ez az epiteton — s ha őket valami alacsonyabb mérce elé állították írói mivoltukban, a mérce koppanása akkor még úgy hangzott, hogy... „a Szabadkán élő”... vagy „a Torontálban élő”... (Milyen csapás volt lelkükben — tudom — nem Pesten élni.) Hogy tiltakoztak aztán az újabb szűkítő, tájhoz kötő megjelölés ellen (vajdasági író), amikor a huszas években ismét felvették a tollat, hányszor hallottuk róluk: Kérlek, már Pesten is megjelent! És ezt tőlük is hallottuk persze; izgalmas lapcímetek hallottunk: *Hét és Nyugat*... szívesen odaírták volna ezt a rangjukat minden írásuk fölé, amikor szegényes lapjaink és folyóirataink hasábjain a „beérkezett” mosolyával ajkukon elhelyezték verseiket, elbeszéléseiket, tanulmányaikat.

Írni kell róluk mégis, mert ők voltak a sarjadó új irodalomnak első magve-

tői és ők voltak első tanítóink és felfedezőink: Milkó Izidor, Somfai János, Borsódi Lajos, Radó Imre, Gyöngyösi Dezső, Farkas Geiza és a többiek, Szentelekyig bezárólag. Nem rájuk esküdtünk, nem ők voltak a mintaképeink, de akik a mintaképeink voltak, azoknak nevét az ő szájukról hallottuk először nem félisteni, hanem emberi vonatkozásban... (A nagy irodalmi katlanban tudniillik legtöbbjüket valami emberi, sőt baráti kapcsolat fűzte, kapcsolta ehhez vagy ahhoz az „íróhoz”, aki sem vajdasági, sem Torontálban élő, hanem egyszerűen író.) És ők voltak benne a lexikonban is, ha csak két-három sorral is, egy picikét; ők őrizték az Ady- és Kosztolányi-leveleket vagy egy gyűrött régi szalmakalapot Gyóni Gézától... micsoda gyönyör volt mindezeket felmutatni és — nekünk — megtapogatni őket! Ők voltak a titokzatos folytonosság, akik részesültek a „kézrátételben”, ha csak egy baráti bírálat, egy cikk közlése, egy hozzájuk intézett levél erejéig, egy közösen átmulatott éjszaka emléke erejéig.

Ne legyünk azonban túl szigorúak: írók voltak, állandó ágyasai múzsa-istenasszonynak, s most, hogy az emlékezés aranyszínű tentájába mártom a tollamat, hadd idézzem elő őket az idők mélyéről: emlékeinkből, sokszor úgyis csak annyit tudunk róluk, amennyi a lelkünkben megmaradt. Műveikből alig tudnék citálni, hisz azokat úgy-szólván sehol sem őrizték meg rendszeresen és csak vakvéletlen, ha a könyveim között egyikre vagy a másira rátalálok.

Legyen a lexikonok száraz sora az iránymutató mindegyiknél. S ha lepe-regtek a sorok, engedjessék meg nekem, hogy kissé rájuk leheljek — mint ahogy gyermekkorunkban színes élő-papírral játszottunk...

Borsódi Lajos vajdasági író, szül. 1883. Versek, novellákat, színműveket és irodalmi esszéket írt. Művei a budapesti lapokban, utóbb inkább erdélyi és vajdasági folyóiratokban és napilapokban jelennek meg. Önálló művei: *Vesék, merengések* (versek, 1905), *Fenség* (színmű, 1918), *K'rakat* (próza költemények, 1921), *Házibál* (novelláskötet, 1923) stb.

Irodalmi Lexikon

Úgy égett az arcom és a fülem, amikor a szűk lépcsőházban lebotorkáltam — milyen sötét is tud lenni alkonyat-táj egy régi, kisvárosi dohos bérház —, úgy égett az arcom, hogy meg kellett tapogatnom: hát ez meg micsoda?

Kezdetből izgalom volt az egész, ahogy a levél megjött... „Felfigyeltem az írásaira; látogasson meg délután öt és hat között.” Bár J. F. és L. B. J. voltak az első mentoraim, akik verseimet a lapokba besegítették, ez az invitálás a Parnasszus egy másik csúcsáról érkezett... Bánáti Fischer Árpád — akinek már akkor kötebe volt — előre megjósolta, hogy így lesz: kapsz majd egy levelet és magához kéret... Én mégis meghatottan és dobogó szívvel léptem a félhomályos szobába és először ültém ott mély klubfotelban. Mind-az, amit láttam, körülbelül fedte az író-ról való elképzelésemet; igen, igen, úriszoba, festmények, szőnyegek, író-asztal, könyvszekrény... itt lehet költeni, ugye, vastag könyveket írni és verseket írni, ebben a környezetben! Ezt mondta a meghatottságom, és elnyomta a másik oldalról jelentkező kételkedést, hogy netán az ügyvédi iroda és ügyvédi diploma is belesegített eb-

be; leintettem ezt a sűgást, s csak hosszú évek múltán vallottam be, hogy a Poézis ereje legfeljebb egy lócát engedélyez meg egy kecskelábú asztalt a vajdasági írónak, mindannyiunknak. De az a délután csodálatos volt, az volt a nási találkozásom az irodalommal... ahogy felnőttként belemérülhettem mindenfajta rejtelmes szépségekbe: versekről és könyvekről beszélni valakivel, akinek mindezekhez a dolgokhoz úgy-szólván hivatalosan köze van.

Nemcsak arcomon, a szívem körül is olyan meleg lett, ahogy a pártfogóni csodálatosan mély gordonkahangján — kistermetű ember volt, de az íróasztal mögül érces csengésű hangjával fel-erősítve nagyot mutatott —, ahogy mély hangján hozzám intézte kezdő-szavait, én a pontot, vesszőt, sőt pontosvesszőt is tisztán éreztem ebben a hozzám intézett kérdésrengetegben. Magam csak meghatottan dadogtam eleinte. Mert köztünk volt a szalonszál kristályvázával és ezüst szivarosdoboz-zal és a falon olajfestmény és a lábam alatt puha szőnyeg és mindezek gátol-tak, megbénítottak. Igen — mondtam, azt is dadogva, — ma sem tudom, hogy azt a kétszótagú igent, de még inkább az egyszótagú nemet hogy lehet dadogva mondani... de csak az első negyed órában volt így, mert egyszerre csodálatosképpen eltűnt mind, az egész polgári stafázs és polgári, úri dekorum és tényleg mintha kecskelábú asztalnál ülnénk. És én cinkosan és egyenran-gúan mondhattam hangosan és dara-bosan: „mert Kassáknál, ugye, azt lát-juk, hogy...” Mácza János nevét em-legettem. Kahána Mózes képeiről me-részen azt állítottam hogy értem őket — ő mutatott néhány becsempészett reprodukciót... Kezdet elszomorodni, és szóaradattal, érvekkel le akarta tör-ni ezt a lázadásomat s mint egy kis-fiút, visszavezetett a kristályváza mögé. „Írjak-e tovább?” — kérdeztem elkese-redetten... „Hogyne, hogyne” — mon-dta bizonytalanul —, „bár hogy érde-mes-e írni, érdemes-e egyáltalában?”

Akkor már sajnáltam, őt is, magam-at is. Felállt az íróasztala mögül és keresni, kutatni kezdett egy szekrény-ben. Előbb egy dossziét vett elő és mu-togatott fényképet, cikket, színlapot, az-tán könyvet mutatott és belemérültünk valamibe, ami ott van húsz év, meg-yven év és ötven év után minden író mögött... Rengeteg teleírt és tele-nyomatott papírba merültünk el és ez

mind és folyton ő volt... Megbámult, irigyelt újságok első lapján (a tárcát első oldalon hozták) olvashattam a nevét, és a *Hét*-ben és az *Új idők*-ben és mindenütt. Könyökig vájkáltunk ebben az írói múltban és amikor kiderült, hogy mégis a végére jártunk, rejtélyesen elővont a szoba sarkából egy nagy kalapskatulyát és mosolyogva első írói zsenyéit teregette előm... szinte átélte újra egész pályájának összes éveit és boldog volt. Én is. Én is boldog voltam, mert soha senki nem ült így előm és nem adta át önmagát — felnőtt ember — egyenrangúan és egy szinten. Mert húsz év van ugyan köztünk és kristályváza, perzsaszőnyeg, bőrfotel és énhozzám nem írt levelet Kiss József. És Ambrus Zoltán sem köszöntö meg a városban eltöltött felejthetetlen napokat és egész eddigi költészetem és irodalmam — kitépett lapokban — belefér egy noteszbe —, de ott éreztem meg mégis, hogy befogadtak a céhbe, bevettek maguk közé! S hiába sugdosott Fischer Árpád lázító sorokat felém — üssük agyon az öregeket mind! —, én kipirult, égő arccal fordultam ki — mint elől már jeleztem — a nagyon homályos lépcsőházba, amelyben egyetlen szál szénszálas lámpa égett, tizenötös legfeljebb, tizenötös égő, az is egy drótháló mögött, amely csodálatosan hasonlított egy felnagyított egérfogóra.

Nagy ember ez mégis — mondtam. — Akiről Hoitsy Pál is írt és aki a Légradyékkel levelez..., emléktáblát fog kapni feltétlenül. Emléktáblája lesz neki, mint Bárány Ágostonnak az Úri utcában, Kazinczy barátjának és a Tudományos Akadémia tagjának... vagy mint Jakšićnak, a szerb költőnek a Gradnalicában az evangélikus templommal átellenben.

Hogy megbukik sokszor az emberi fantázia! Hogy volna neki még sírköve is, amikor úgy lökték holttestét ismeretlen árokba a gyilkosok.

Ambrus Balázs (polgári nevén Hermann Károly dr.) vajdasági költő és író, szül. 1887. Orvosi diplomát szerzett. Eleinte a *Bácsmezei Napló*-ban, majd később Kiss József folyóiratában, a *Hét*-ben, továbbá az *Új idők*-ben jelentek meg versei. Kötetbe gyűjtve *Koszorú* címmel, 1918. Sok angol, francia és német verset ültetett át magyarra.

Irodalmi Lexikon

Íróembernek — újságírónak is, persze —, ha megbetegedett, nem volt ne-

héz dolga Szabadkán a gyógykezelés: két orvos-írója is volt a városnak, akik készséggel segítették a „kartársat”: Ambrus Balázs és Munk Artur. Munk szigorúbb volt és több mindenfelét tiltott meg az embernek, az „érzékenyebb” lelkek erre — a prózáiroval szemben — a költő Ambrus Balászt részesítették előnyben. (A gyógykezelés ellenértéke mind a kettőnél egy kézfogás volt és a búcsúszó: „Na, csak vigyázzon magára!”) Ez volt a régi „bohémia” maradványa és iratlan törvénye.

Lágy, puha keze — Ambrus Balásze — szárálthatatlanul osztogatta az injekciókat a költőnépek mindenféle nyavalyák ellen; költészetének — hálatlanul — kevésbé voltunk hívei. Az olyan verseskötetekben, amelyekben sok az ajánlás, mindig felcseng bizonyos gyanús szervilitás. Már pedig a Pesten 1918-ban megjelent *Koszorú*-ban, amelyet büszkén mutatott meg, ajánlás található Schöpflin Aladárhoz, Krucy Gyulához, Lakatos Lászlóhoz, Szép Ernőhöz, Lovik Károlyhoz, Somlyó Zoltánhoz (egy-egy vers címsora alatt)... sőt az egyik ajánlás egy fokkal melegebben ezt mondja: Török Gyula barátomnak. Hogy a *Táltos* kiadta Pesten... persze, persze... az ez endők távlatában azonban — én 1935-ben ismerkedtem meg személyesen Ambrus Balázzsal —, az esztendőik távlatában egyre több kritikával olvastuk az öregebbek írásait és a homlokozatra kiírt barátság patronátusa sem mentesített már senkit attól hogy ne fedezzük fel az utánérzéseket, az erősebb költői egyéniségek által megütött hangra való tovább rezonálást (amihez Ambrus esetében egy korábbi *Nyugat*-kritika is tápot adott), szóval az injekciók mellett folytatott irodalmi beszélgetések „al pari” folytak le... „te tudod a magadét a nagyok barátságával, a *Pen-klub* tagsággal és respektábilis könyveiddel, viszont a ma egyre inkább mi vagyunk”. Volt ebben valami féltékenykedés is? Volt — állapítom meg az idők objektív távolságából. A szerkesztői székeket egyre inkább megszállta az újabb nemzedék, a próza és a vers erősebb tényközlést kívánt, hangosabban megvallott tájat és környezetet. Ó, mi már nem éreztük annyira kicsinyítő jelzőnek a vajdasági megjelölést, ez volt az életünk és levegőnk, csoportban jártunk és csoportokban voltunk hangosak, a liberális-hu-

manisták is, meg a harcos baloldaliak is (csak az atmoszféra jellemzése végett térek ki erre). A vékonyvizű patakok, amelyek a két évtized előtti sodrás erejével jöttek csak át ide a homokba és a mocsarakba, hitelvesztett, túlesztetizált, csengő soraikkal és a nagyon-nagyokra emlékeztető verslejtés epigonizmusával, azt az érzést támasztották bennünk (hogy igazuk volt-e, nem tudom), hogy: akármint mondasz, az ügyis a százszor ismételt egyszeregy!

Pedig Ambrus Balázs enteriőr-költészetében sok-sok szépség volt. Még abban a régi kötetben is, amelyet sehogysém akartunk annak elismerni, amit a maga idejében jelentett, — voltak ott bizony olyan versek is, amelyekben az eső sokkal hangosabban szitált, mint egyszerű ablakverdeső természeti tünet:

*Ó, szomorú most a spítál
Oly szomorú
Felette halk eső szitál*

*A kapuban katona áll
Katona áll
A falhoz dől és sírdogál*

Ez az 1917-ben a *Nyugat*-ban is megjelent vers a század első nagy embermészárlásának, a világháborúnak olyan kísérőzenéje volt, mint a legfinomabb bomlasztás melódiája. A silbak, a strázsa a falhoz dől és... sírdogál. A silbak, akit a háború képeskönyve kitölt állal és mereven ábrázolt csak — a K. u. K. Dienstreglement azt hiszem, figyelő, kutató bozontos tekintetet írt elő erre az alkalomra — a silbak nem figyel és nem vizslat, nem kutat... hanem sírdogál. A maga sorsát siratja és azokét odabent, akikre vigyáz. A kik haldokolnak vagy akik kiszöknek az utcai ablakokon táplálékot koldulni... Legyen már vége, mondja az őszi eső és az őrszem szeméből kipergő könnycsepp egyaránt.

Ady írta, hogy „A harcomat megharcoltam” — igen, ez a nemzedék is megharcolta a maga harcát, de meg ám, az embertelenség ellen. Persze, akkor új évek jöttek és az újabb embertelenség vészes előjelei ellen a régi silbakok kiapadt könnyszeme kevésnek bizonyult a tiltakozásra. Ott állt már az Agina utca sarkán a hírhedt sárgaház — az Agina utca csöndjében, ahol a költő utolsó éveit töltötte —, de akkor még csak békés bérkaszánya volt

és amikor a sarkon befordult koporsójával a holttestét szállító kocsi, talán egy régi vers integetett a *Koszorú*-ból, bár egy ifjúkori Weltschmerz hangulatában írta, de egész tragédiájában rátelepedett a halotti ládára:

*Akartam. És az akarat
nem hordott erős szárnyakat
Írjátok a síromra majd
Repült volna, de lent maradt.*

Radó Imre vajdasági író, született 1885. A budapesti lapokban jelentek meg első novellái, 1909 óta Szabadkán él és a *Bács megyei Napló* munkatársa. Önálló kötetei: *Nősülő férfiak* (novellák), *Mézes hetek az esküvő előtt* (novellák), *Riport* (regény), *Az akarat szárnyain* (regény, 1925). Az 1924. évben Dr. Dettre Jánossal együtt szerkesztette a *Vajdasági írók Almanachját*.

Irodalmi Lexikon

Ó, nem volt kedvesebb, melegebbszívű hírhordozója, összekötőtisztje, generációk összekapcsolója, ellentétek elsimítója a vajdasági magyar irodalomnak, mint Radó Imre! A sakktábla fehér és fekete figuráinál nincs kérelhetlenebb ellenség, ugye? Ó megtalálta volna a módját, hogy a fekete király és a fehér királynő egy kockára lépjenek egyszerre és ott — könyvkiadó vállalatot alapítsanak, közös folyóirattal és közös kiadási programmal.

Nem szerette nálánál jobban a vajdasági irodalmat Szenteleky sem, pedig az igazán szerette. Képes volt huszonegy óráig utazni egy kéziratral a zsebében az egyik irodalmi vezértől a másikig — idegen ember kéziratával —, és ott letenni az asztalra diadalmas arccal. És pislogva mondani, ahogy szokta, sokat sejtően: na, ehhez mit szólsz, mi? Nem is tudom, mikor írt, — mert rengeteget írt — regényt, elbeszélést, ismertetést, fiataloktól egész sor könyvet, izgalmasat és érdekeset és sohasem felejttem el azt a tárcáját, amelynek az volt a címe, hogy: Olcsóbb lett a muzsikaszó. Hogy valaki ezrest adott a cigánynak — így szólt a mese —, és az csak neki húzhatta most már egész éjszaka... de mert ez volt az utolsó pénze és a borra, itatra is pénz kellett, kiment a vendéglő elé és részletre kiárulta ezt az ezer békebeli dinárért magáhozváltott dalos éjszakát, zenével és itallal együtt... Mark Twain tudta volna csak ezt így meg-

írni, a kisvárosnak ilyen szellebélelt, mégis a polgári számítás és tisztesség keretében maradt figuráját. Ki tudott annyi cselekményes és lüktető erővel teltetni „románt” írni ezen a tájon, mint ő? Regényt folytatásokban a folyóiratokban, a napilapokban? Ki becsülte meg annyira a „vidéken” élő embert, hogy leutazott hozzá, beült vele a zsúfolt kávéházba, meghallgatta annak írásait? Csak annyit kért cserébe, hogy az ő regényének legújabb folytatását is meghallgassa az ember, ami érthető és becsületos eljárás, ugye! Átfurakodott kézíratos táskájával a legnagyobb kávéházi tömegben — már útközben megrendelte az obligát spriccet, a táskája néha kinyílt és telistele volt kincsekkel — a saját és más emberek írásaival... aztán olvasni kezdett és bizony a pincérek álmosan oltogatták a lángokat (közben kiürült a kisvárosi kávéház), már csak két láng pislogott, az egyik a kasszánál, a másik az asztal fölött, ahol ő olvasott vagy neki olvastak rendületlenül.

Volt úgy néha, hogy mind elaludtak a lángok — most már képletesen szölok —, amelyek hivatva voltak világitani ennek a kis, alig-alig tenyérnyi irodalomnak, csak Radó Imre fölött égett egyedül a láng, dróton fityegő árva lámpácska és ő belemerülve a munkába vagy ídegen kéziratokba... kivárta az új hajnalt. Zseniális számoló volt, zseniális könyvelő, nem volt olyan Augiász-istálló a legelhanyagoltabb vállalatban sem — ha ő betette a lábát mint könyvszakértő —, hogy órák múlva nem simultak volna a kezéhez a számkok. Ezt a zsenialitását jól megfizették és ő az így szerzett jövedelméből nem házat vagy negyven lánc földet vett, hanem az egészet — megírodalmasította. Látszólag haszontalan utazásokra költötte, segítette a hajba jutott íróársain, nyomdáért talpalt, könyvsorozatokat importált és könyvárúsító hálózatot épített ki és igyekezett az irodalmi csúcok összeegyeztetésén és hajlíthatatlan gleccseréit mégis egymás felé fordítani...

Ez mind úgy hangzik, ugye, mint túlzás, mint szertelenség, pedig nem az. Lendületéért, vitalitásáért néha keserű pirulákat is kapott az idő múlásával. Feljegyeztem egy epitetont róla: irodalmi csacsener. E lefordíthatatlan kabarézú szó még soha nem ért méltalanabbul embert! Körülbelül olyan,

mintha kéjencnek neveznének valakit azért, mert — hat gyermeke van, s mint családapa hat gyereket nevelve, erejét, vagyonát, lelkét feldarabolva mind rájuk költi!

Mint alkotót, mint író-t kitűnő kompozíciós készség jellemezte, de alakjaiban — sajnos — sokszor érezzük, hogy az érdekesség kedvéért engedményeket tesz. Mégis sok, nagyon jellemzőt adott a polgári társadalomról — nékem a *Szélcsend panzió* című regénye különösen tetszett: valóságos comédie humaine, éles korrajz. Szépen és folyamatosan írt, kivételes helyét irodalmunkban mégsem az alkotásai biztosították, hanem határtalan irodalomszerepette. Ahogy egyszer írtak róla: fel tudta fogni és át tudta lényegíteni gyakorlati feladataikat az irodalom körül. S ez nagy szó volt, hiszen koránál fogva ahhoz az írói nemzedékhez tartozott, amely sóhajtozva főleg csak arra tudott hivatkozni, hogy „hiszen én már benne vagyok a lexikonban”.

A rendszeresített fasiszta emberirtásnak lett az áldozata 1944 nyarán.

Farkas Ge'za dr. vajdasági író és szociológus, született 1874. Az államtudományi doktorátus megszerzése után állami szolgálatba lépett. A világháború alatt katonáskodott. A Károlyi-kormány a budapesti egyetemen az agrárpolitika előadó-jává nevezte ki. 1899-ben részt vett a *Huszádik Század* című folyóirat megalapításában, amelynek megszűnéséig munkatársa maradt. Ezenkívül több közgazdasági, társadalmi és tanügyi folyóiratba, hírlapba is dolgozott és felolvasásokat tartott magyar, német és szerb-horvát nyelven. Önálló munkái: *A fényűzés* (1897), *A nemzet gazdálkodása* (1903), *A kisgazda* (1912), *Az úri rend* (1912), *Az emberi csoportok lélektana* (1916), *Démonok között* (1923), ugyanezen németül 1924. *A társadalmi lélektan köréből* (1925).

Irodalmi Lexikon

A sirályok szoktak a tengeren megszözi útra kelni, követve egy hajót. Aztán, csodálatosan, visszajönnek megint, visszatérnek; ez nem a vándormadaraknak csapatokban való visszatérése, ez valami más ösztön.

A század elején sokan láthattak még egy ilyen szárnyrakelést — egy fiatal sirályt a Bánátban — egy furcsa hajó után, amely egyáltalában nem a kor normái szerint épült. Nem is volt még neve ennek a hajónak és merészség lenne most azt mondani, hogy a L á z a -

dás nevét viselte vagy a Forradalom nevét, talán elég, ha Elégedetlenség -nek nevezzük. Ehhez a hához kötötte útját a fiatal Farkas Geiza, aki ezzel az archaikus keresztnevével — és birtokos-szármaszával — felszállhatott volna a KARRIER vagy Nacionálisizmus vagy a jó ég tudja, milyen néven induló kényelmes életet biztosító fehér, állami járműre... miért éppen mégis erre a hajóra szállt és ehhez kötötte szárnycsattogását? Tény az — hagyjuk talán ezt a jelképes beszédet —, hogy a fiatal tudós, szociológus és tanár a *Huszádik Század* című folyóiratnál kötött ki, tanulmányai elvégzése után, ami akkortájt pontosan fedte azt a jelszót: elégedetlen vagyok azzal, ami van. A *Huszádik Század* volt az előszobája a későbbi forradalomnak, itt gyülekeztek azok, akik igyekeztek nyíltan kimondani és kimutatni, hogy a társadalom beteg, az ország elmaradt és itt nevelődtek azok, akik már akkor vagy további fejlődésükben eljutottak a marxizmusig.

Alapításáról egész a megszűnéséig tagja volt a *Huszádik Század* szerkesztőségének — igen, ezt mondja róla a lexikon, Farkas Geizáról és elég volna mindent fellapozni amit leírt, hogy megkapjuk egy haladó ember portréját. Persze, nemcsak a leírt szó volna mérvadó — a *Huszádik Század* nemcsak folyóirat volt, hanem mozgalom is, felvilágosító előadássorozataival előntötte az egész országot. Jászi Oszkár volt a vezér és hogy a neveknl maradjunk — én csak egyetlen évfolyamot lapozgatók itt —, Agoston Péter, Bresztovszky Ernő, Csizmadia Sándor, Garami Ernő, Garbai Sándor, Lukács György, Szabó Ervin és mások „forradalmi hangzású” nevét találom Farkas Geiza neve körül. Az egyik cikke: *Mezőgazdasági munkabérek* (1905). De ott találom az előadók listáján is egy olyan ügy szolgáltaában, amely a félféudális államhatalom előtt népszerűtlen volt és éppen egy olyan szektoron — az agrárproletariátus problémájának vonalán —, amely akkor a legnagyobb forradalmi feszítő erő volt az országban.

Ez a sirály tért haza fáradtan és bizonyára üldözötten — hisz az októberi forradalomban való részvétel nem volt a legjobb ajánló a pesti életben, sem az 1919-es népbiztosok barátsága... a hajó a *Huszádik Század*-é, elsüllyedt. Farkas Geiza azonban minden jel szerint nem tette meg a második lépést a teljes társadalmi igazság felismerésére... Jászayval együtt ő csak az előszobáig

jutott el. De megmaradt benne a hatalmas tárgyi ismeret, az egyetemi professzor tudása s pár évvel a visszatérése után már ott volt a neve mellett a jelző, hogy vajdasági író...

Én magam még 1918-ban hallottam egy előadássorozatát — személyesen akkor láttam először, akkor is katedrán volt —, és olyan élesen él bennem a társadalomismeretek jegyében megtartott több előadása, telepékelve persze a szigorú cenzúrára való tekintettel elbújtatott pacifista, utalásokkal, nacionalista-ellenes tendenciákkal — hogy ma is érzem felvilágosító erejét. Farkas Geiza aztán leltári tárgy lett nálunk — ez már a huszas évek derekán volt —, minden folyóirat-alapítási terven az ő nevét írták első helyre, minden írónévsorban szerepelt. Cikket mindig kértek tőle, a szerkesztő mindig számított arra, hogy tudása és tapasztalata bőséges tárházát megnyitja, színvonalakat biztosít a folyóiratnak... jöttek is tőle olykor meglepően éleslátású részletek egy-egy tudományos tárgykörből — pedagógia, egy-egy közgazdaságtani részlet, filozófiai cikk, néha irodalmi esszé —, lényegről azonban sohasem beszélt! Soha. Arról a lényegről — a szociológiának arról a területéről —, amelyről ha beszélt volna, kiolvashatnák, hogy lelkében megtette a második lépést is a teljes igazság felé. A polgári folyóiratok persze, amelyek cikket kértek tőle, nem is voltak kíváncsiak erre... fáztak ezek is a radikalizmustól, a cenzurától... s valószínű, hogy a részletekben elmerülő öregedő ember lelke be is zárkózott minden elől, ami lépést jelentene előre... az ő hajója, a polgári radikalizmus különben is elsüllyedt ott messze és ő — hazatért. Sohasem volt már útja a magasba, egészen magasba.

A „magvas” cikkek helyett egyébként is egyre sűrűbben széppróza érkezett a postán, elbeszélés, regényrészlet. Mikor a harmincas évek elején a szervezett könyvkiadásnak nálunk némi jelei kezdtek mutatkozni és megindult a Jugoszláviai *Magyar Könyvtár* és a *Kalangya Könyvtár* — az utóbbinak első kötete Farkas Geiza *Fejnelküli ember* című regénye volt. Én most újból elolvastam: meghökkentő bizarrsága, Dosztojevszkij-epigonizmusa, pszichopatologikus elemei erőltetetten keverednek a bánáti tájjal — ezt úgy látszik, rábeszélésre sűrítette így. Mégis léguösen lebegnek valahogy ezek az alakok... nyelve döcögő, mehézkés (mint az irodalmi levelezésekben olva-

som: át is írták pedig), szóval egy piederstálra állított tudós ember neve harmadrendű minőséget takar. S ennek a tisztánlátó, világos koponyának misztikumba menekülése is bizonyos meghasonlást takar, mint ahogy az *Akácok alatt* című antológiában megjelent írása is — a kötet egyik leggyengébb írása — erre utal.

Nem tudtam, mi lett vele aztán, nem tudtam, mikor halt meg, megkérdeztem az embereket... nem is tudták, ki volt! A fiatalabbak. Semmit sem tudtak róla. Az öregebbek emlékeztek még rá... igen, igen... hát talán 1944-ben? Vagy 1945-ben? Olyan nehéz esztendőök voltak azok. Meg fogom tudni, persze pontosan és odajegyzem a lexikon lapjainak szélére. Talán valaki egyszer többet tud mondani róla, többet és melegebbet egy sírályról. Egy öreg sírályról, aki fáradtan tért meg a messze tengerről.

Milkó Izidor... 1875 óta fejt ki élénkebb irodalmi tevékenységet. Számos tárcát írt a *Reform*-ba, *Pesti Napló*-ba, *Fővárosi Lapok*-ba, tőle indult ki 1886-ban az a nagyobbarányú mozgalom, amely a könyvek terjesztését és a népkönyvtárak létesítését tűzte ki célul. Sokáig betegeskedett, újában ismét dolgozik, novellákat, rajzokat és tárcákat ír (az utóbbiakat Baedeker álnéven) a *Pesti Napló*-ba, *Pesti Hírlap*-ba, *Új Idők*-be. Munkái: *Mindenütt és sehol* (tárcák és rajzok, 1880). *Dívatok* (novellák és rajzok, 1883). *Egy kritikus albumából* (aforizmák, 1887) stb. stb.

Pallas Lexikon

Milkó Izidor vajdasági író szül. 1855-ben. Számos munkája közül legújabbak a *Firenzei eset és egyéb elbeszélések* (1925), *Írók és könyvek* (1926). Jelenleg Szabadkán a *Bácsmegyei Napló* főmunkatársa.

Irodalmi Lexikon

Kosztolányi Dezsőnek van egy meg-
rázó írása Virág Benedek emlékére:

Itt a szomszédomban az öreg hegyek
[között]
a „szent öreg” élt, Virág Benedek

Sokszor megállok most, hol ő lakott rég
s alázatosan és magamba szálló
lélekkel kérdem: mi maradt belőle?
Egy kis küszöb s egy villamos megállót
De én gyakran elmentem volna hozzá
Hogy lelkemet szava beharmatozná...

Virág Benedekről írt Kosztolányi; így vallott az akkor száz éve halott költőről... de írt ő Milkó Dóri bácsiról is* — s a költői lélek csodálatos kapcsolóerejével, ki tudja, a képzeletbeli látogatás végső sorai nem a mi Dóri bácsinkat illetik-e meg?

*Ráncosképű és prédikáló bölcs volt
szobája mint agg papok szobája
a szekrényben égett bor s gyümölcs volt
és dicsérvén a Poézis hatalmát
átnyújtott volna versemért egy almát*

Ne mosolyogj, hiszen Kosztolányi maga írta le, hogy az egyik első író, akit életében látott, aki íróként került az ő világképebe, Milkó bácsi volt, s a képzeletbeli almát a valóságban talán éppen tőle kapta! Tőle kaphatta azt az almát, hisz ott a Rudics utca sarkán lassított a villamos, ott a megálló és csak fel kellett kanyarodni a régi ház lépcsőin, ott mindenkit így vártak, aki irodalmi ügyben jött a nyolcvanas években és a század elején éppen úgy, mint a huszas évek közepén, vagy akár 1929-ben (úgy emlékszem, akkor jártam ott).

Igen, én még jártam nála, első kötetemet vittem fel hozzá. (A. J. két sprincer szünetében tört rám... „hát a Dóri bácsihoz fel kell menned okvetlenül! Már kérdezett rólad!”) Lehet, hogy igaz volt, hisz ő mind számon tartotta őket, akik teregették a betűt

* „Az első író, akit életemben láttam, Jámbor Pál volt, Petőfi kortársa és ellenfele, aki már meggyörnyedve, ráncosan arany-sárga arccal bandukolt szülővárosom utcáin, vásott ruhában, kezében ernyővel. Később, amikor hétéves lehettem, megmutatták nekem Milkó Izidort is. Ő volt a második író, akit életemben láttam... Unkéntlenül is kapcsolatba kerültem vele. Nyolcéves koromban elhatároztam, hogy köszönök neki. Ez a köszönés, amely előzőleg nem kis mértékben foglalkoztatott, sikerült. Egy nyári reggelen, amikor szembejött világos nadrágjában, megemeltém előtte eléggé elfogulatlanul matrósapkámat, ő pedig visszaköszönt nyájas, európai szívéllyességgel, a *Fővárosi Lapok* bájos modorában... Elisétáram háza előtt, belestem az ablakain. Ha ritkán, kényszerűségből szerepelt megjelenésem felolvasásain. De nem értettem, mi az értelme annak, hogy ilyen emberek is vannak egy vidéki városban... Hallgattam szép, rövid mondatait, de kellett tárgyisíneret híján nem tudtam őt követni. Aztán... egy téli délutánon egy szegényes diszterem sötét csillárja alatt bennem is vágy gerjedt, hogy lássam a világot, ismerjek mindent és kiszabaduljak abból a börtönből, amelybe születésem véletlenül dobott. Akkor kezdtem érteni, mi az értelme annak, hogy ilyen emberek is vannak egy vidéki városban.” (Kosztolányi Dezső)

a nép elé és minden könyvet be akart sorolni oda a polcokra. Csoda, hogy ki is bírta a régi ház a sok könyvet, csak úgy bírta ki, hogy a polcokon rostokoló előző tizezernyi kötet már besétált akkor régen a városi könyvtárba mint a Milkkó-alapítvány gerince (egész könyvtárát a városnak adományozta), itt szorított helyet a megmaradt polcon az én szegényes kis novellásfüzetemnek, amelyet előzőleg — minden könyvvel így tett — szeretettel megsimogattott. Almát én már nem kaptam tőle, de A. J. faggatott arról, mit is mondott az öreg (megint két pohár bor szünetében, de ekkor már tisztán ittuk). Hetvennégy éves volt és röstelltem, hogy olyan keveset tudok róla. A Baedeker-írásokat sokat olvastam — de hát ezek számomra egy távolodó kor finom megrezdülései voltak csupán, s most azon tűnődöm annyi év után, hogy mit jelenthettem én neki délelőtt fél tizenegykor, a sápadt, sovány fiatalember, aki A. J.-re és annak ajánlására hivatkozva „tisztelni bátorkodtam” nála. Nála, aki a Kosztolányi gyerekeknek minden jel szerint egy almával honorálta első rímeit, mert megtudta róla, hogy verset ír, egyébként húsz vagy harminc könyvet írt és azokban minden benne van a világról... mit jelenthettem én neki a vékony kis füzetemmel, amelynek mellesleg a kokainélvezetről szólt a vezérnovellája. Mintha írt volna ő is erről a kérdéstről? Persze, hogy írt, minderről írt, ötven hosszú év alatt és bejárta a fél világot még abban az időben, amikor az úriember — ha nagyon ugrott a vámvizsgáló — elővette a névjegyét és ez elég volt igazolásra, más írást ugyan ki hordott magánál a saját személyazonosságáról? Legfeljebb egy adóíntést — írta gúnyosan a kor humoristája. Az útlevel szóról még nem tudtak és ha tudtak, legfeljebb nyelvészeti vita keretében, hogy mi a helyes: útlevel vagy útlevel. Ez csak a kivándorlóknak kellett, az útlevel — azt már a határ közelében kurkászta a kakastollas csendőr. Neki kellett, a kivándorlóknak az Amerikára szóló kis könyvecske, hogy ott átmenjen a longislandi vesztegzár poklán. Úriember első osztályon utazott, ott is csak a névjegyét mutatta fel legfeljebb, az Újvilág partján és így szívesen elhitték neki, hogy van nála elég dollár a megélhetésre. Igen, erről is írt Dóri bácsi... ő, mind haladó, bátor polgári

könyvek voltak ezek, finoman átlengett ezeken az írásokon Börne szelleme és Anatole France szkepticizmusa.

S most annyi sok év után azt kérdezem, mit jelenthetett neki ez a látogatásom délelőtt fél 11-kor? Mintha gyanakodva beleszagolt volna a levegőbe — mint régi szőlősbirtokos talán azt is meg tudta állapítani, hogy veltelinit ittam vagy rizlinget. Megértéssel nézett rám, de gyanakvással a fiatalok iránt; okosabb volna — s ebben igaza is volt —, ha többet olvasnának, mint amennyit írnak, és többet olvasnának, mint amennyit isznak. Jóságos tekintettel csüggöt rajtam a szeme és lehet, hogy egy csevegésére gondolt, amelyet ezzel kapcsolatban meg akart írni... de néhány udvarias szón nem jutottunk túl és éreztem, hogy fászsotom.

Itt áll ő ezen a helyen, öt évtizede a betűk között s bár azt írja a lexikon, hogy vajdasági író... de hagyjuk ezt, ugye! Újabban mintha mellőznék őt a fiatalok, pedig ő régi-régi lakója a Pallas Lexikonnak... amely egész félhasábnit ír róla, csak fel kell ütni... mégis ezekben az új lexikonokban alig pár sor van! Talán ezt gondolta, igen... messze valahol mintha énekelnének már a fiatalabb pacsirták, újabbat... nem elég a harminc könyv, semmi sem elég: új és új népszavazás folyik a betű és az író körül minden nap és ezen a népszavazáson olyan könnyű kisebbségben maradni!

Dóri bácsi már tudta ezt. Egészen biztosan tudta. Talán azt is tudta: legnagyobb érdeme az irodalom folytonosságában — és ez tartja fenn a nevét mindennél erősebben —, hogy almát adott Kosztolányi Dezsőnek első vereséért... Vagy hogy tízezer, húszezer kötetet adott a városnak. S azonfelül is... Azonfelül is valaki mindig akad talán, aki elolvassa Baedeker írásait ezekről a polcokról. Talán.

És akad, mindig akad. Mintha pislogó, különös fény élne örökké az emléke fölött, a régi szabadkai ház fölött a Rudics-sarkon.

Somfai János neve nincs benne a lexikonban... semmiféle lexikonban. Hamar kitűnik majd hogy miért.

„A kóterben — mesélte sokszor — négyen voltunk, kettőt közülünk kilöktek, eltelt néhány perc és odakint eldőrdült a sortűz. Kettőn maradtunk.

Akkor kilöktek engem is — de nem, ezt nem mesélem tovább, mert én magam írom meg egyszer az egészet!”

Hát ennek a megírásával adós maradt Somfai János, adós maradt mindörökre, de hol is írta volna meg a dolgot? A *Bécsi Magyar Újság* már megszűnően volt, mire ő hazakerült a zalaegerszegi internálótáborból és ezek a kommunista dolgok odaátról a mi rendőreink előtt sem voltak népszerűek... a mindennapos jelentkezés a hatóságnál, a nyomorúság, amelybe került, aláásták különben is az idegeit és ahogy furcsán „kalévolva” haladt az utcán, az emberek fejcsóválva néztek utána.

S most azt kérdezod, ugye, hogy került mégis erre a listára? Azért került rá, hogy el ne felejtjük a nevét, egyszerűen azért. Mert nem szabad a nevet elfelejteni annak, aki a Bánátban először hirdette könyvben a szocializmust. Amikor ezek olyan homályos, meg nem emésztett dolgok voltak még a század elején.

Egy szocialista és egy kapitalista levelezései, írta Somfai János — ez állt a könyvön és gyerekkoromban, amikor a kezembe került a könyv, csodálkozva olvastam a számomra ismeretlen, sohasem hallott fogalmakat. Apámat, akit megkérdeztem a szocializmus felől, elkedvetlenítette a kérdés, nem is nagyon válaszolt rá, neki ezzel kapcsolatban az volt az élménye, hogy mesterlegény korában egy utcai tüntetésen egy rendőrkarddal fejbeütötték. Kitért a válasz elől és anyám, amikor neki is feltettem a kérdést, azt mondta: kérdezd majd meg Binder bácsit, ha ruhát mégysz hozzá próbálni! Amiből sejtettem, hogy Binder bácsi aktívan tudja — Binder Károly, a szabómeister —, hogy mi az. Nem kérdeztem meg, de végigolvastam a könyvet — a szocialista és a kapitalista levelezését, ezt az ismeretlen fogalmakkal tele írást, s csak annyi jegecesedett ki belőle, hogy a levelezés szócsatájában valahogy mindig a szocialista került felül az érvelésben azzal a másikkal szemben. (Kisinasunk nem tudta, miért kapott tőlem ezekben a napokban még egy túrőspalacsintát a maga palacsintája mellé.)

Igen, megszereztem én mind a könyveket, Somfai Jánosét, a *Kutyavári történet*-et (azt hiszem, ez volt a címe) és a többit, ezekben mind olyan mérges, elkeseredett emberek szerepeltek, és tisztelve kezdtem bámulni azt az

őszbehajló embert, aki mindig némi rettegést támasztva maga körül, úgy surrant végig az utcákon és bizalmatlanul szemlélt mindenkit. A haját nem olyan polgári módra nyírta, hanem hátul a nyakába hullt, s amíg az ünnepeken mindenki talpig glancban vonult fel, ő kopottan és oldalalt surrant be, ájtott minden kordonon — újságíró volt, a rendőrök még szalutáltak is neki —, odasodródott valamelyik fejcsóváló és az diktálta neki a megjelentek névsorát.

Ez volt az emlékem róla; aztán eltűnt a városból számomra, egyszer látam bakaruhában — a lapkiadó vizszavonta a felmentését és be kellett vonulnia —, nem hallottam róla, míg nem előkerült egy nap és egy rövidéletű lap szerkesztőségében ő volt a vezérhegedűs, ott mesélte nekem és Cserta Bélának — nem is tudom már, ki volt ott még a szerkesztőségben —, ott mesélte: „Négyen voltunk, kettőt kilöktek közülünk, eltelt néhány perc és eldőrdült a sortűz...”

A végét — a történet végét mégis kiszedtem belőle, azzal az ígérettel, hogy nem írom meg, mert ő fogja egyszer megírni. A katonaságtól valahogy megszabadult — ez a história folytatása — és Egerben kapott állást az ottani lapnál. Ott érte meg az októberi forradalmat, a kommünt, mint az *Egri Újság* szerkesztője — amely a kor szabályai szerint Egri Vörös Újság lett — és a proletárforradalom leverése után bezárták, halálra ítélték és majdnem kivégezték. Szóval amikor kilökték a kóterből, előbb felolvasták a halálos ítéletet... indokolásában ott állt — a bíróság ítéletében —, hogy „Halálra ítéljük, mert ő vitte be Egerbe a mételeyt”. A sortűz helyett azonban valami „kegyelmet” kapott és így élte át a zalaegerszegi tábor rémségeit. Ezt akarta ő megírni, de hol, ugyan hol írta volna meg?

Nem tudom lemérni, így az idők távolságából azt az irodalmi kapacitást, teljesítőképeséget, amely Somfai Jánosban élt... rekedtes hangján eleven történeteket tudott előadni... de írni? Századeleji szépirodalmi könyvei úgy élnék a tudatomban, hogy azokból szatirikusan keltek ki a kisvárosi marakodások (ebben a tekintetben Papp Dánielre emlékeztet legjobban, a másik elfelejtett írójára tájunknak, akinek emlékét azonban mégis jobban megőriztük). Beszélt ő nekem egy lélek-

fejlődési regény vázlatáról — s bizalmasan megsúgta, hogy ez az öccsének, Stromfeld Aurélnak lenne az irodalmilag kidolgozott portréja... Stromfeld Aurélé, aki vezérkari főnöke volt 1919-ben a magyar vörös hadseregnek. S azt az izgalmas fejlődést mutatná be — mármint a készülő Somfai regény —, hogyan lesz a háború eseményeinek hatása alatt egy K. u. K. vezérkari tiszt forradalmárrá. Igen, erről is beszélt, meg hogy riportregényben fel-

öleli majd a magyar „vörös vidék” lelkitérképét... mindezekből azonban sohasem lett semmi. Somfai meghalt, mielőtt a baloldali lapok nálunk megerősödtek — meghalt, előbb lelkileg, aztán fizikailag —, és háború utáni alkotásából néhány újságcikk kivételével, semmi sem maradt ránk.

*

Őszi avar zizeg a korhadó kopjafák körül.

